

УДК 631.1.016

Халатур С.М.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів**Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Для з'ясування наслідків альтернативної політики державного регулювання сільського господарства на національному рівні, необхідно констатувати, що система включає агрегацію результатів різноманітних типових господарств сільськогосподарської галузі. Підприємницькі рішення обумовлені взаємодією між зовнішніми детермінантами (технічними та інституціональними), внутрішніми детермінантами (технічний та фінансовий стан, якість управління та цілі розвитку) та природними умовами. Запропонована модель системи, що імітує зміну виробництва підприємства сільськогосподарської галузі має мати такі загальні якості: елементи динамічного характеру, що вказують на процес адаптації; зміни повинні відображатися на виробництві, інвестиціях та фінансуванні у зв'язку з технічними, інституційними та капітальними обмеженнями, і необхідно враховувати той факт, що на прийнятті рішень сільськогосподарськими товаровиробниками впливають невизначеність і поведінкові обмеження.

Ключові слова: моделювання, сталий розвиток, стратегія, стратегічне планування, аграрна політика.

Халатур С.Н. КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

Для выяснения последствий альтернативной политики государственного регулирования сельского хозяйства на национальном уровне, необходимо констатировать, что система включает агрегацию результатов различных типовых хозяйств сельскохозяйственной отрасли. Предпринимательские решения обусловлены взаимодействием между внешними детерминантами (техническим и институциональными), внутренними детерминантами (техническое и финансовое состояние, качество управления и цели развития) и природными условиями. Предложенная модель системы, имитирующей изменение производства предприятия сельскохозяйственной отрасли должна иметь такие общие качества: элементы динамического характера, указывающие на процесс адаптации; изменения должны отражаться на производстве, инвестициях и финансировании в связи с техническими, институциональными и капитальными ограничениями. И необходимо учитывать тот факт, что на принятие решений сельскохозяйственными товаропроизводителями влияют неопределенность и поведенческие ограничения.

Ключевые слова: моделирование, устойчивое развитие, стратегия, стратегическое планирование, аграрная политика.

Khalatur S.M. THE CONCEPT OF FORMATION OF THE STRATEGY OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF UKRAINE

To ascertain the consequences of the alternative policy of state regulation of agriculture at the national level, it should be noted that the system includes the aggregation of the results of various typical agricultural holdings in the agricultural sector. Business decisions are due to the interaction between external determinants (technical and institutional), internal determinants (technical and financial status, quality of management and development goals) and natural conditions. The proposed model of a system simulating a change in the production of an agricultural enterprise must have the following general qualities: dynamic elements indicative of the process of adaptation; changes must be reflected in production, investment and financing in connection with technical, institutional and capital constraints, and it is necessary to take into account the fact that decision making by agricultural producers is affected by uncertainty and behavioral constraints.

Keywords: modeling, sustainable development, strategy, strategic planning, agrarian policy.

Постановка проблеми. З метою виконання інноваційної доктрини економічного розвитку сільського господарства необхідно використовувати метод моделювання. Моделюючи кількісні та якісні наслідки розвитку сільського господарства можливо сприяти цьому, шляхом пошуку рішення для проблем, що склалися в сільському господарстві. В нашому дослідженні була розглянута система MIMOSA (мікро моделювання імітації змін в сільському господарстві). Основною метою є з'ясування можливостей розвитку підприємства сільськогосподарської галузі у відповідь на зміни в соціально-економічному навколишньому середовищі, вихідний пункт системи був обраний на рівні підприємства сільськогосподарської галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти підвищення ефективності сільського господарства України детально розглянуті в працях таких вчених-економістів як: В.Г. Андрійчук, Н.К. Васильєва, В.К. Збарський, І.О. Іртищева, А.Я. Сохнич, А.В. Ключник, В.І. Колесников, Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко, О.В. Мороз, В.М. Семцов, Г.С. Кужель, М.І. Стегней [1-13] та іншими.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування концепції формування стратегії економічного розвитку сільського господарства України як складової державного регулювання економіки України, а також виявлення перспективних напрямків подальших досліджень державного регулювання соціально-економічного розвитку сіл на основі аналізу наукової літератури українських і зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування наслідків альтернативної політики державного регулювання сільського господарства на національному рівні, необхідно констатувати, що система включає агрегацію результатів різноманітних типових господарств сільськогосподарської галузі.

Перш ніж розвивати будь-яку модель сільськогосподарської зміни, має бути зроблені два рішення: (а) які основні детермінанти змін в сільському господарстві повинні бути частиною моделі, і (б) визначити який тип моделі потрібен.

Концепція індивідуального керівника підприємства сільськогосподарської галузі як "адаптивної людини" повинна бути переглянута. Згідно з цією концепцією індивідуальний сільськогосподарський

товаровиробник намагається адаптуватися до змінного середовища - в тому числі за рахунок розвитку технологій, зміни цін, обмеження виробництва, екологічних нормативів тощо - з урахуванням його цілей та завдань. Так, моделювання таких адаптивних процесів повинно починатися з розбиття реальності на дві частини, одна з яких відображає поведінку окремого підприємства сільськогосподарської галузі та інша, позначена як "середовище", що представляє зовнішні детермінанти.

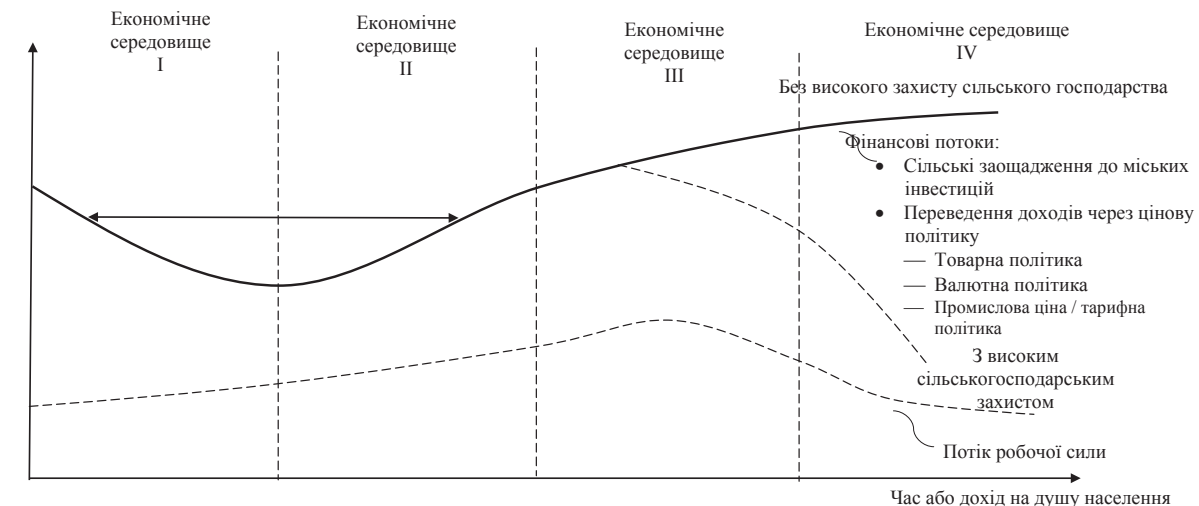
Підприємницькі рішення обумовлені взаємодією між зовнішніми детермінантами (технічними та інституціональними), внутрішніми детермінантами (технічний та фінансовий стан, якість управління та цілі розвитку) та природними умовами. Модель системи, що імітує зміну виробництва підприємства сільськогосподарської галузі має мати такі загальні якості: елементи динамічного характеру, що вказують на процес адаптації; зміни повинні відображатися на виробництві, інвестиціях та фінансуванні у зв'язку з технічними, інституційними та капітальними обмеженнями, і необхідно враховувати той факт, що на прийнятті рішень сільськогосподарськими товаровиробниками впливають невизначеність і поведінкові обмеження.

Модель повинна вказувати на розвиток на рівні суб'єктів господарювання, рівень змінних витрат, інвестиції, забруднення навколишнього середовища, зумовлене виробничою діяльністю та чистим результатом господарства або доходом для різних сценаріїв розвитку. Крім того, модель повинна вказувати на розвиток цих змінних на регіональному рівні: кількість сільськогосподарських товаровиробників на одну категорію, регіональні схеми рівнів виробництва, загальна сума змінних витрат, а також різниця в доходах сільськогосподарських підприємств, екологічні забруднення та прийняття нововведень. Невизначеності не були включені в систему MIMOSA.

Дослідження спочатку оцінює оптимальні стратегії організації сільськогосподарських товаровиробників для різних зовнішніх умов (планування на рівні окремих суб'єктів господарювання), а по-друге, підтримувати сільськогосподарську політику шляхом аналізу та оцінки впливу потенційних заходів політики (умовне прогнозування на рівні групи однорідних господарств, на регіональному або галузевому рівні, що передбачає агрегацію різних груп сільськогосподарських товаровиробників). В першій орієнтації опису співвідношення змінних також важливо враховувати економічні та екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва розглянуті в моделі.

Оптимізаційні моделі представляють особливий інтерес для даного дослідження, оскільки вони часто призначені для планування. Тобто для оцінки оптимальної стратегії сільськогосподарського товаровиробника вони добре підходять для екологічних та економічних досліджень, тому що: обмеження можуть розглядатися одночасно, забезпечується ефективна процедура пошуку оптимальної ситуації; як тільки сформульовано результати змінних, їх можна легко розрахувати і нове виробництво може бути включене шляхом додавання додаткових заходів до моделі. Оптимізаційна модель ґрунтується на припущенні, що поведінка керується оптимальною стратегією та на основі досконалої інформації.

Розглянемо інтеграцію екологічних аспектів. Забруднення навколишнього середовища раніше не розглядалося при прийнятті рішень на рівні суб'єкта господарювання, або при моделюванні цього процесу, оскільки не вистачало відповідних ринкових стимулів, а екологічні норми для сільського господарства не були загальними до недавнього часу. Отримати можливість оцінити ефекти альтернативного середовища - взаємодія між виробничою практикою та інтенсивністю діяльності, екологічні аспекти та доходи повинні бути зрозумілими. Отри-

Налаштування політики
"Перехід до сільського господарства"
Інституційні зміни: нові технології; Структура ринків і стимулів; Значні інвестиції в сільську інфраструктуру

«Сільське господарство як учасник росту»- встановлення ринкових зв'язків з галуззю: технології та стимули для створення здорової сільськогосподарської галузі, покращення ресурсних ринків з метою мобілізації сільських ресурсів

«Інтеграція сільського господарства в макроекономіку», яка визначає частку харчування у міських бюджетах: прагне зробити сільське господарство ефективним, зміщує ресурси, але істотні проблеми розподілу доходів від відставання сільської продуктивності праці галузі, покращення ресурсних ринків з метою мобілізації сільських ресурсів

«Сільське господарство в промислових економіках» - невелика частка продовольчих товарів у споживчих бюджетах: розподіл доходів політична проблема: безробіття в промисловій галузі створює тиск на збереження праці в сільському господарстві; Екологічні проблеми та «спосіб життя»

Рис. 1. Зміна середовища для вкладу сільського господарства в економічне зростання

мати таке розуміння в економічній моделі, що використовується в дослідженні, повинна бути розширена за параметрами екологічних наслідків виробничої діяльності. Забруднення навколишнього середовища в сільському господарстві обумовлено використанням таких речовин, як азот, і пестициди. Залежно від способу застосування і характеристики конкретних матеріалів вони можуть мати несприятливий вплив на навколишнє середовище, а саме: викиди в підземні та поверхневі води, викиди в повітря і накопичення в ґрунті. Виміряти шкоду навколишньому середовищу дуже важко. Замість цього критерії зазвичай вибираються як індикатори фактичного або очікуваного збитку. Визначення параметрів навколишнього середовища виробничої діяльності, вимагає використання екологічних моделей. Ці моделі переводять вхідні величини на один урожай на рівні екологічних забруднень, наприклад, концентрація нітратів в ґрунтових водах.

Оцінка варіантів аграрної політики для моделювання використовуємо аналіз сценаріїв майбутньої аграрної структури, який має включати дослідження зовнішніх чинників. Для такого аналізу краще використовувати метод сценаріїв, оскільки зовнішні детермінанти взаємопов'язані і повинні розглядатися як один пакет. Оцінивши ці сценарії, вони перекладаються на обмеження екологічної моделі лінійного програмування, коефіцієнти та цільові функції

Загальний дослідницький проект був заплановано в такі фази:

1) порівняльні розрахунки статичної моделі для різних типів сільськогосподарських товаровиробників для оцінки оптимальної організації підприємства сільськогосподарської галузі для різних зовнішніх умов і з'ясувати, як працюють моделі екологічної економіки;

2) розрахунки для категорій господарств з метою аналізу їх шляху розвитку через деякий час. Можуть бути зміни у внутрішніх і зовнішніх детермінантах, а також вплив зворотного зв'язку у сільськогосподарських товаровиробників;

3) розширення до агрегованого рівня шляхом зваженого підсумовування результатів різних категорій сільськогосподарських товаровиробників.

Згідно з цими етапами побудова системи MIMOSA включає: оцінку сценаріїв для зменшення різних політичних поглядів на майбутню цінову та екологічну політику (і очікувані технічні нововведення); розробка та реалізація моделі екологічної економіки на рівні сільськогосподарських товаровиробників; розробка модулів зворотного зв'язку у сільськогосподарських товаровиробників, щоб оцінити результати нормативної процедури лінійного програмування; розвиток агрегаційної процедури обліку регіональної взаємозалежності між сільськогосподарськими товаровиробниками.

Першою вимогою системи MIMOSA було вкати зміни в стратегії сільськогосподарського товаровиробника, спричинені мінливими стимулами, котрі сприймаються кожним періодом діяльності. Ми моделювали цей процес, поєднуючи модель нормативного лінійного програмування, яка охоплює рішення сільськогосподарського товаровиробника, з додатковими модулями зворотного зв'язку. Для даного дослідження була розроблена модель одноступеневий оптимізації. Система на базі програми одноночного періоду краще відповідає короткому плануванню, модулі зворотного зв'язку представляють рішення сільськогосподарських товаровиробників та впровадження інновацій).

Часовий інтервал t , який використовується при моделюванні, повинен був бути вибраний. В дослідженнях використовується моделювання програм змін у сільському господарстві за період 2005- 2016 роки. Сценарії визначалися щорічно, оскільки рік є природним часом у виробничому циклі сільського господарства.

Модель лінійного програмування імітує рішення про сільськогосподарського товаровиробника нормативно. Так само як звичайні предмети виробництва, пропозиція робочої сили та потреби в інвестиціях модель лінійного програмування містить екологічну складову, яка бере до уваги перелік параметрів навколишнього середовища діяльності. Що стосується виробничої діяльності, то різні виробничі операції і пов'язані трудові вимоги повинні бути детально проаналізовані, щоб з'ясувати наслідки адаптації в практиці вирощування до технічних нововведень та екологічних норм. Модель лінійного програмування орієнтована на ці аспекти та тому іншим елементам прийняття рішень приділено менше уваги. Наприклад, інвестиції в розширення можливостей були знехтувані. Модель лише презентує інвестиції у технічно вищу техніку та заміну існуючого обладнання. Передбачалося, що інвестиції в заміну обладнання фінансуються з амортизаційних відрахувань щороку.

Модель лінійного програмування оптимізує чистий фінансовий результат окремого сільськогосподарського товаровиробника, являючи собою різницю загальної суми валової маржі сільськогосподарських культур в оптимальному плані та витрати на пестициди, контрактні роботи, додаткові інвестиції, випадкові витрати, трудові та фіксовані витрати. Для конкретного сценарію, року t та сільськогосподарського товаровиробника типу i , процедура лінійного програмування оцінює оптимальну організацію підприємства, вказуючи: чистий фінансовий результат господарства, схема сільськогосподарського виробництва та техніка сільськогосподарського виробництва, витрати часу, а також введення та застосування пестицидів та нітратів.

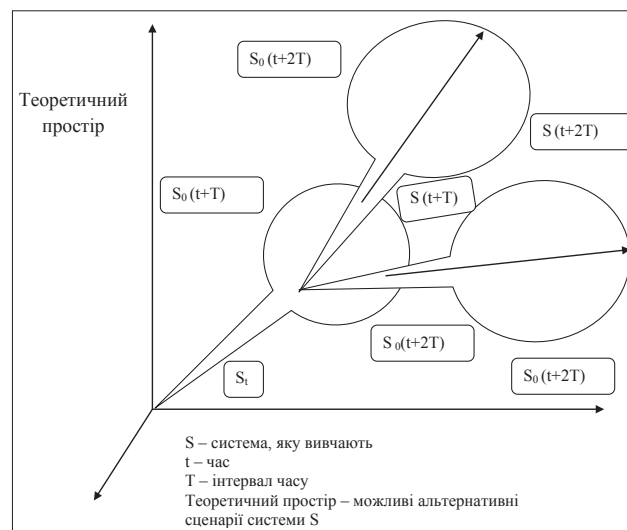

Рис. 2. Діаграма процедури розробки сценаріїв

Ядро системи MIMOSA – це окрема проблема лінійного програмування для кожного зі сценаріїв S , періоду t та представленого типу сільськогосподарського товаровиробника i , віддалені за допомогою додавання індексів S , t та i до змінних та параметрів: Масксимізуємо: $\{Z_{s,t,i} = C'_{s,t,i} X_{t,i}\}$

$$\text{Обмеження: } A_1 X_{t,i} \leq b_{s,t,i} \\ X_{t,i} \geq 0$$

де $Z_{s,t,i}$ - значення функції мети сільськогосподарського товаровиробника типу i , періоду t та сценарію s ;

$X_{t,i}$ - вектор діяльності сільськогосподарського товаровиробника типу i в період t ;

$C'_{s,t,i}$ - вектор валової маржі або витрати на одиницю діяльності;

A_1 - матриця коефіцієнтів затрат-результатів (набір технологій);

$b_{s,t,i}$ - вектор коефіцієнтів обмеження, що відображають потужності, технічні характеристики та інституційні обмеження.

Необхідно звернути увагу, що вектори можливих дій X та технологій A встановлені для певного сільськогосподарського товаровиробника типу i за певний період t є однаковими при всіх сценаріях, вектори c і b , відрізняються. Спочатку вираховується результат X_i^* , який вказує на основну ситуацію, оптимальний сільськогосподарський план для типового господарства типу i оцінювався шляхом оптимізації за стандартними сільськогосподарськими видами діяльності. Другий крок - оцінити $X_{t,i,s}^*$, оптимальне рішення окремого сільськогосподарського товаровиробника для різних сценаріїв s та періодів t .

Розглянемо додатковий модуль в системі MIMOSA, в якому можливість економічного розвитку залежить від розміру сільськогосподарського товаровиробника:

$$P_{s,t,i} = d_0 + d_1 \ln(sfu_{s,t,i}),$$

де $P_{s,t,i}$ - ймовірність того, що сільськогосподарський товаровиробник категорії i в періоді t продовжить діяти та розвиватися;

$sfu_{s,t,i}$ - стандартні сільськогосподарські заходи оптимальної схеми виробництва для категорії i , періоду t , сценарію s .

Виключення сільськогосподарського товаровиробника з категорії i впливає з:

$$Diss_{s,t,i} = f(Ftot_{s,t,i}, P_{s,t,i}, \varpi_t, OC_{s,t,i}, S_{s,t,i})$$

де $Diss_{s,t,i}$ - кількість ліквідованих господарств

для категорії i , період t та сценарій s ;

$Ftot_{s,t,i}$ - загальна кількість одиниць у категорії i , період t , сценарій s ;

ϖ_t - мінімальний розмір у гектарах для сільськогосподарського підприємства в регіоні, яке буде продовжувати функціонувати;

$OC_{s,t,i}$ - рівень власного капіталу для категорії i , періоду t та сценарію s ;

$S_{s,t,i}$ - збереження підприємства для категорії i , періоду t та сценарію s .

Далі розглянемо модуль адаптації інновацій. Що стосується прийняття інновацій на рівні окремих сільськогосподарських товаровиробників, інформаційне забезпечення та економічні аспекти є актуальними в Україні для розуміння цього процесу. Основною передумовою концепції дифузії є те, що доступ до інформації є головним фактором, що впливає на прийняття рішення.

Фактор економічних обмежень в основному ґрунтується на існуванні економічних бар'єрів, які забороняють фактичне використання після того, як вони проінформовані про інновації. До цього аналізу слід додати, що навіть якщо є інновація рентабельна для сільськогосподарських товаровиробників, вона не одразу ж приймається усіма. Це може бути названо фактором поведінкових обмежень.

При побудові модуля прийняття інновацій було передбачено, що процес прийняття інновації суб'єктом господарювання можна розділити на три послідовні підпроцеси: а) усвідомлення необхідності інновацій, б) бажання прийняти нововведення та в) здійснення нововведення. Ці три підпроцеси охоплюють три фактори, згадані вище.

У системі MIMOSA перший підпроцес представлений модулем сценарію та оновленням матриці витрати-випуск моделі лінійного програмування для технічних новинок. Передбачається, що всі сільськогосподарські товаровиробники однаково піддаються впливу інформації; це означає таку ж технологію, яка встановлена для кожної категорії суб'єктів господарювання. В реальному житті може бути очікуваним причинним циклом: ті, хто, швидше за все, прийматимуть нововведення також споживають більше інформації, що збільшує ймовірність того, що вони приймуть подальші інновації.

Обізнаність є необхідною умовою для другого підпроцесу, а саме готовності прийняти нововведення. Вирішальним фактором у цьому процесі є перевага, яку можна отримати через використання інновацій. У системі MIMOSA економічної рентабельності нововведення, мається на увазі технічний статус сільськогосподарського товаровиробника, який впливає з нормативного модуля лінійного програмування як різниця між ситуацією "з" і "без".

Третій підпроцес охоплює фактичне використання інновацій. Не тільки інновації, специфічні чинники, такі як економічна перевага інновації, а також адаптація до конкретних характеристик важливі в цьому процесі, оскільки вони впливають на швидкість дифузійного процесу для конкретної категорії сільськогосподарських товаровиробників.

Модуль підсумовування збирає регіональні підсумки з підсумків моделей сільськогосподарських товаровиробників типу і сільськогосподарських виробництв, розглядаючи сценарій s та рік t . Загальні резуль-

Рис. 3. Стартовий соціально-економічний потенціал об'єкта сільського територіально-стратегічного планування

тати можна оцінити для: розподілу сільськогосподарських товаровиробників за розміром, регіональні рівні випуску, розподіл щодо вхідних даних та використання пестицидів і азоту, введення випадкової праці, розподіл доходів та диверсифікація інновацій.

Через динамічний підхід кількість господарств певного типу і буде змінюватися з періоду на період, як наслідок ліквідації окремих суб'єктів господарювання або переходу до іншої категорії. Результат продовження модуля для категорії сільськогосподарських товаровиробників i в період t вказує кількість одиниць, які будуть представлені в період $t + 1$.

У регіональній моделі модуль підсумовування збирає регіональні підсумки з категорії результатів для всіх категорій i . Крім того, модуль підсумовування оцінює $F_{tot_{s,t+1,i}}$:

$$F_{tot_{s,t+1,i}} = F_{tot_{s,t,i}} - Diss_{s,t,i}$$

Модуль передачі землі дає змогу розподілити землю, доступну з ліквідації окремих сільськогосподарських товаровиробників серед інших господарств.

Модуль передачі землі перерозподіляє землю з ліквідованих господарств за формулою:

$$S_{land_{s,t}} = \sum Diss_{s,t,i} * S_i$$

де $S_{land_{s,t}}$ - поставка землі в гектарах, період t для сценарію s ;

S_i - площа окремого сільськогосподарського товаровиробника категорії i в гектарах;

Оскільки пропозиція землі надається для s та t , ринкова рівновага встановлюється шляхом зміни загального попиту.

Проведені дослідження можна підсумувати таким чином: для оцінки оптимальної стратегії організації сільськогосподарського виробництва (планування) необхідний нормативний підхід, для умовного прогнозування на регіональному або галузевому рівні впливає додаткова інформація; з міркувань виконання, перевірки та застосування системи MIMOSA було обрано модульні структури; комбінація одного періоду застосування моделі лінійного програмування з додатковим зворотним зв'язком на основі зовнішньої інформації обрано в якості методу моделювання для системи MIMOSA, і (4) для реалізації та перевірки MIMOSA необхідна системна інтенсивна співпраця з іншими дисциплінами та політиками, зокрема, з екологічною складовою модуля лінійного програмування та для оцінки сценаріїв.

Висновки. Рішення про використання моделі лінійного програмування на рівні окремих сільськогосподарських товаровиробників є досить очевидним, оскільки це практично єдиний підхід, який може виробляти прогнози структурних змінних в умовах поза діапазоном минулого досвіду (наприклад, майбутні технологічні та інституційні зміни). Важлива перевага методу лінійного програмування - це його здатність досліджувати детальні технічні та екологічні аспекти.

Модульна побудова системи MIMOSA дає змогу комплексно досліджувати проблему сільськогосподарських змін за допомогою зовнішньо-спірального способу, по-перше на рівні окремого сільськогосподарського товаровиробника, а потім на агрегованому рівні. Ефективність такої описаної системи для умовного прогнозування залежить від зовнішніх детермінант і від реакції окремих сільськогосподарських товаровиробників на зміни зовнішніх детермінант. Використання сценаріїв є відповідною альтернативою сформульованою стосовно технічних та інституційних розробок, які дозволяють оцінити протиріччя майбутнього стану сільськогосподарського виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрійчук В.Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 5–22.
2. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК, 2013, №1. – С. 3–15.
3. Васильєва Н.К. Моделювання розвитку аграрних підприємств регіонального кластера сільського господарства / Н.К. Васильєва // Агросвіт. – № 8, 2012. – С. 11–14.
4. Васильєва Н.К. Галузеві й регіональні аспекти інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрних підприємств / Н.К. Васильєва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – № 3. – С. 264–268.
5. Васильєва Н.К. Інтегрований інноваційно-інвестиційний розвиток аграрних підприємств з застосуванням інформаційних технологій / Н.К. Васильєва // Економічний простір. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – № 49. – С. 173–180.
6. Збарський В.К. Сталій розвиток сільських територій: проблеми і перспективи / В. К. Збарський // Економіка АПК. 2010. № 11. С. 129–136.
7. Іртицева І.О., Сохнич А.Я. Інноваційний розвиток сільських територій: адаптація міжнародного досвіду в національних реаліях: Монографія. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2012. – 172 с.
8. Ключник А.В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення / А.В. Ключник // Регіональна економіка. – 2011. – №1. – С. 134–139
9. Колесников В. І. Світовий досвід розвитку сільських територій// Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2956>.
10. Лупенко Ю.О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.
11. Мороз О.В. Моделювання впливу агрохолдингів на розвиток сільського господарства і сільських територій України / О.В. Мороз, В.М. Семцов, Г.С. Кукель // Економіка та держава. – 2015. – № 12. – С. 62–66.
12. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України 03.02.2010 №121-р // zakon1.rada.gov.ua.
13. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії / М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – №3(141), 2013. – С. 125–133